

B OEKEN

[B] EEN RIJKE OOGST. DE NEDERLANDSE LETTEREN IN DE WOELIGE VEERTIENDE EEUW

De *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* is sinds 5 februari 2013 verrijkt met een indrukwekkend en meeslepend boek over de veertiende eeuw: *Wereld in woorden* van Frits van Oostrom. Het stemt tot bijzondere vreugde dat nu al zes van de geplande negen boeken in dit grootscheepse initiatief van de Nederlandse Taalunie zijn verschenen en dat de overige drie aangekondigd zijn voor 2013 en 2014. Frits van Oostrom, de gelauwerde auteur van de twee boekdelen over de periode tot 1400 waarvan het eerste (*Stemmen op schrift*) in 2006 uitkwam, heroriënteert met zijn in totaal 1.290 bladzijden het hele vakgebied fundamenteel. Nu zijn we wel meerdere generaties gescheiden van de oudere overzichtswerken, zodat er niet alleen achterhaalde waardeoordelen af te schudden vielen, maar ook aanzienlijk meer gegevens en inzichten geïntegreerd dienden te worden in een nieuwe visie.

En juist die visie heeft de medioneerlandistiek sinds het midden van de jaren tachtig nadrukkelijk aan de dag gelegd. De twee auteurs van de delen tot de zestiende eeuw, Frits van Oostrom en Herman Pleij, traden toen duidelijk naar voren als de jonge hoogleraren in Leiden en Amsterdam die een ruime omschrijving gingen hanteren van het begrip

literatuur en afstand namen van een (onvermijdelijk tijd- en milieugebonden) esthetiserende waardering. Zij interpreteren de teksten in de sociale context waarin ze ontstonden en functioneerden. Bij hun interpretaties betrekken zij nadrukkelijk gegevens uit de algemene geschiedenis en uit andere kunsttakken, en zij plaatsen die in een internationaal kader. Dat maakte een wereld van verschil met wat zij in de oudere vakliteratuur te bestuderen kregen, maar het was wel een noodzakelijke inhaalbeweging om de Nederlandse literatuurgeschiedenis haar plaats te geven in een moderne cultuurgeschiedenis. Voeg daarbij dat beide hoogleraren grote stilisten en bevlogen sprekers zijn, en die kwaliteiten koppelen aan grondig bronnenonderzoek, en dan wordt het duidelijk dat zij met hun eigen boeken, maar ook als inspirerende onderzoeksleiders van tientallen promovendi, in één generatie een copernicaanse revolutie teweegbrachten in de studie van de Middelnederlandse literatuur. Zij wisten aanzienlijke kredieten te mobiliseren, waardoor zij een school vormden die uitstraalde naar het hele taalgebied.

Kon Van Oostrom in zijn *Stemmen op schrift*, over het begin van de Nederlandse literatuur tot 1300, al wijzen op enkele grootmeesters in de dertiende eeuw zoals Heinric van Veldeke, Hadewych, Willem die de Reinaert maakte en Jacob van Maerlant, dan wordt

het beeld in de veertiende eeuw, in *Wereld in woorden*, diffuser en zijn er minder grote namen bekend. Zeker, Ruusbroec is (met Anne Frank) de meest vertaalde auteur in de Nederlandse letterkunde, Geert Grote met zijn *Getijdenboek* veruit de meest verspreide – er zijn nog zo'n achthonderd exemplaren van bewaard en wellicht zijn er tienduizend gekopieerd – en Jan van Boendale liet een veelomvattend oeuvre na. Maar in het algemeen valt het op dat literatuur in aanzienlijk meer maatschappelijke kringen en functies doordrong: veel meer mensen gingen schrijven en lezen over een breder scala aan onderwerpen. Hun namen zijn lang niet altijd bekend omdat zij zich richtten op meer diverse en ook minder elitaire doelgroepen. Vorstenhoven en adelsburchten verloren hun leidende rol voor de productie omdat allerhande burgerlijke milieus in toenemende mate hun creativiteit en belangstelling gingen uiten. Daarvoor werden gezelschappen gevormd van professionelen en amateurs, en circuleerden de teksten in eenvoudige uitvoering op perkament of papier. Ze gingen van hand tot hand, werden in het gebruik aangevuld en aangepast, gebundeld en gehergroepeerd afhankelijk van uiteenlopende voorstellingen, opvoeringen en bestemmingen. Dit leidde ongetwijfeld tot heel veel verlies, waardoor de vraag zich opdringt of er niet nog nieuwe vondsten

verwacht mogen worden die misschien wel aanleiding zouden kunnen geven om de huidige interpretaties nog eens grondig te herzien.

Naast het voorgedragen, en veelal ook gezongen woord, kreeg de stille lectuur steeds meer aandacht, bij uitstek in de devotionele sfeer, maar ook voor de verspreiding van allerlei wetenschappelijke, didactische en technische kennis. Zo zijn er encyclopedieën en glossaria overgeleverd, rechtsboeken en traktaten over landbouwmethoden, gezondheidsleer, ethiek, chirurgie, sterrenkunde, alchemie en geografie, allemaal in het Nederlands. Daaronder zijn veel vertalingen en bewerkingen van Latijnse en Franstalige modellen, maar ook die bevatten heel veel inbreng uit eigen ervaring en inzicht, en creëerden een eigen vormtaal. Kortom: het literaire aanbod in de volkstaal werd aanzienlijk breder en de productie nam vele malen toe.

Door de verschuiving van het gebruiksmilieu verliezen sommige genres hun aantrekkingskracht, maar verschijnen er ook nieuwe. De ridderroman is in de veertiende eeuw duidelijk op zijn retour. De *Borchgravinne van Vergi*, een Frans verhaal van omstreeks 1280, kreeg in 1315 een volledig overgeleverde Brabantse versie, terwijl een Vlaamse slechts door een fragment bekend is. De ridder maakt nu geen lange reis meer en het verhaal neemt het karakter aan van een liefdestragedie;

die zou nog eeuwenlang populair blijven in druk en in afbeeldingen. Het discours over de liefde, gepersonaliseerd vanuit een vertellende ik-persoon die staat voor de minnaar in het algemeen, wordt een nieuw genre. In Vlaanderen en Brabant dringt dit al rond 1300 door met de vroegste vertalingen in heel Europa van de *Roman de la rose*, één of hooguit twee generaties na de Franse hoofdacteur Jean de Meun.

Van Oostrom is een meesterlijke verteller die de lezer steeds geboeid houdt door hem zoveel mogelijk te betrekken bij de ontstaansgeschiedenis van een tekst, de inhoud of verhaalstof, de verspreiding en het gebruik, de overlevering, de literaire vondsten van de Nederlandstalige bewerkers en het voortleven in latere eeuwen. De spannendste passages gaan vaak over de ontdekkingen die, niet zelden pas in de laatste decennia, zijn gedaan van nieuwe teksten of fragmenten, soms verscholen in een verzamelhandschrift, op een hergebruikt stuk perkament in een latere boekband, of in een boek met een heel andere inhoud. Er valt dus nog veel spoorwerk te verrichten en misschien duikt er op de zolder van een of ander adellijk kasteel in binnen- of buitenland nog wel een hele verzameling op, die ons een heel nieuwe kijk biedt op een nog onbekend milieu. We zijn immers in hoge mate afhankelijk van de schaarse overlevering waarvan een groot aantal alleen maar voorkomt in één van de vier grote verzamelhandschriften die we wel kennen. Van het profane toneel, waarvan stadsrekeningen uit Oudenaarde in 1373 en Arnhem in 1395 de oudst bekende vermeldingen in Europa leveren, kennen we als tekst slechts vier *abele spelen*. Dat waren speciaal voor het toneel geschreven spannende dialoogteksten die de gemoedstoestanden van individuele karakters uitdrukken op een manier die typerend was voor het stedelijke milieu van hun opvoeringen.

Dankzij het grandioze overzicht zoals het ons nu geboden wordt, is het mogelijk nieuwe vragen uit te diepen. Eén daarvan is die naar de kern van de originaliteit waarin de Nederlandse literatuur zich ook qua stofkeuze onderscheidt van Franse en Rijnlandse modellen. Een andere kan die zijn naar het voortbestaan van een Franstalige traditie in Vlaanderen en Brabant. De regionale verschillen, zoals die onder meer blijken uit de kaart op

www.wereld-in-woorden.nl, zouden nog te specificeren zijn naar tijd, milieu en literaire genres.

In zijn slothoofdstuk behandelt Van Oostrom drie typische milieus waarin rond 1400 een bijzonder levendige Nederlandstalige literaire productie gesitueerd kon worden: het grafelijke hof in Den Haag, het Brugse gezelschap van welgestelde burgers die met elkaar dichtten en zongen, en dat ons het unieke Gruuthusehandschrift naliet, en het milieu van de Moderne Devotie die vanuit de IJsselstreek uitzwermd over de hele Nederlanden en het Rijnland. Deze beweging werd intellectueel geïnspireerd vanuit het klooster Groenendaal bij Brussel, waardoor ze één van de vele literaire verbanden legde tussen de Nederlandse vorstendommen. In de omgeving van Brussel ontstond rond 1360 ook de oudste Nederlandse vertaling van de volledige bijbel. Maar, merkt de auteur tussen haakjes op: “Wel maakte het milde en verblijdende van Ruusbroec, toch primair de pastor van de hoop, onder Geert Grote, boeteprediker van de vrees, plaats voor veel meer gestrengheid en somberheid.” Waarna hij vervolgt: “Intussen is het ook een feit dat deze zelfde Moderne Devotie zo zeldzaam Nederlands aandoet. De mengeling van principieel en pragmatisch, de hang naar kleinschaligheid, de neiging naar het individuele en antiautoritaire, de cultus van manifeste eenvoud, het eigengereide en het in zichzelf gekeerde, het gretige schoolmeesteren (en zelfs: het anti-intellectuele) tot en met het pessimisme en de voorkeur voor verkleinwoordjes – niet eerder in de Middeleeuwen komen we iets tegen dat zoveel parallellen kent met hedendaagse trekken van de Nederlandse samenleving.” Door de verbondenheid heen komen hier toch regionale cultuurverschillen aan het licht die verder terug te voeren zijn dan de Reformatie en de Opstand.

WIM BLOCKMANS

FRITS VAN OOSTROM, *Wereld in woorden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1300-1400*, Bert Bakker, Amsterdam, 2013, 656 p.